

УДК 27(091) "1596"

В. Бондарчук,

аспірант Національного університету "Острозька академія"

ДИСКУСІЯ ЩОДО ПЕРЕБІГУ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО СОБОРУ 1596 Р. У ПОЛЕМІЧНИХ ТВОРАХ "АПОКРИСИС" ТА "АНТИРИЗИС": ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснюється порівняльний аналіз викладу подій Берестейського собору (06-09 жовтня 1596 р.) у полемічних творах "Апокрисис" та "Антиризис". Відслідковується дискусія між авторами творів, акцентується увага на їх точках зору щодо найбільш спірних моментів собору.

Ключові слова: Берестейський собор, "Апокрисис", "Антиризис", дискусія, аналіз, порівняння.

Дискусія о ходе Берестейского собора 1596 г. в полемических произведениях "Апокрисис" и "Антиризис": сравнительный анализ

В данной статье осуществляется сравнительный анализ изложения событий Брестского собора (06-09 октября 1596 г.) в полемических произведениях "Апокрисис" и "Антиризис". Отслеживается дискуссия между авторами произведений, акцентируется внимание на их точках зрения касательно наиболее спорных моментов собора.

Ключевые слова: Брестский собор, "Апокрисис", "Антиризис", дискусія, анализ, сравнение.

Discussion concerning events of Council of Brest 1596 in the polemical works "Apokrysys" and "Antyryzys": comparative analysis

This article deals with a comparative analysis of Brest council (6th – 9th October, 1596) events described in the polemic works "Apokrysys" and "Antyryzys" and shows the discussion between the authors of the works focusing on their views on the most contentious issues of the council.

Keywords: Brest council, "Apokrysys", "Antyryzys", discussion, analysis, comparison.

Берестейський церковний собор проходив у період з 6 по 9 жовтня 1596 р. Опис його перебігу присутній у таких полемічних творах як "Апокрисис" Христофора Філалета¹ та написаний йому у відпо-

¹ "Апокрисис" – полемічний твір написаний як відповідь на книгу П. Скарги "Про єдність церкви Божої..." (1597 р.). Надрукований 1597 р. у Кракові та 1598 р.

відь “Антиризис” Іпатія Потія¹. До наших днів, попри їхній змістовий взаємозв’язок не було проведено порівняльного дослідження висвітлення у них не лише Берестейського собору, а й всіх інших питань, що є предметом дискусії у цих двох творах. Його відсутність створює прогалину у наскільки це можливо об’єктивному вивченні Берестейської унії. В статті пропонується порівняльний аналіз висвітлення дискусії між авторами творів щодо кульмінаційного моменту унії, а саме Берестейського собору.

Актуальність статті зумовлена необхідністю проведення порівняльного дослідження дискусії, що виникла між Христофором Фіلالетом та Іпатієм Потієм стосовно перебігу Берестейського собору 1596 р. і була викладена у їхніх полемічних творах — “Апокрисисі” та “Антиризисі”.

Підсилює актуальність те, що автори обох творів були безпосередніми учасниками Берестейського собору². Як наслідок, у перебігу подій котрі вони виклали у своїх книгах, окрім звичайної фіксації фактів міститься ще й особиста авторська інтерпретація.

у Вільно або Острозі відповідно польською та староукраїнською мовами. Автор – Христофор Філалет (псевдонім). Див. детальніше: 1) Скабланович Н. Объ Апокрисъ Христофора Филалета. – Санкт-Петербург: Типографія К. В. Трубникова. Литейная, № 42, 1873. – 225 с. 2) Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів: Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с. 3) Бондарчук В. Дослідницькі студії “Апокрисиса” Христофора Філалета // Наукові записки. Серія “Історичне релігієзнавство”. – Острог: Вид-во НаУ “Острозька академія”, 2011. – Випуск 5. – 256 с. – С. 74–85.

¹ “Антиризис” – полемічний твір написаний як відповідь на “Апокрисис” Христофора Філалета. Надрукований анонімно у Вільно в 1599 та 1600 рр. відповідно староукраїнською та польською мовами. Автор – володимирсько-берестейський єпископ Іпатій Потій. Див. детальніше: 1) Кралюк П. Антиризис // Острозька академія XVI – XVII століття: Довідкове видання. – 2-ге вид., випр. і доп. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2009. – 300 с. : іл. – С. 19. 2) *Студинський К.* Хто був автором “Антирезиса” з року 1599 // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1900. – Вип. 35. – С. – 1–20. 3) Hipacy Pocięj Antirresis abo apologija przeciwko Krzysztofowi Philaletowi, który niedawno wydał książki imieniem starożytnej Rusi religiję greckiej przeciw książkom o synodzie brzeskim, napisanym w Roku Pańskim 1597 / Opracowali Janusz Byliński i Józef Długosz. – Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu wrocławskiego, 1997. – 285 s. (передмова).

² Іпатій Потій входив до складу уніатсько-католицької делегації в Бересті; Христофор Філалет можливо працював нотарем-секретарем на соборі у світській частині православної делегації (див. : Яременко П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів: Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с. – С. 18.)

Спроб вирішення задачі піднятої в назві статті досі не було, це перше подібне дослідження. Однак, окремі її аспекти розглядаються в деяких наукових працях. Детально описує Берестейський собор у своїй книзі [4] проф. П. Жукович¹. Але він подає описи засідань сторін собору описово та окремо один від одного, майже не використовує інформацію з “Антиризиса” [4, с. 218–234]. У роботі Миколи Скабалановича² “Об “Апокрисисе” Христофора Филалета” автор наводить перебіг Берестейського собору [5, с. 169–177] як складової частини загального процесу укладення унії. Основним джерелом до опису в нього, звичайно, слугує “Апокрисис”, “Антиризис” він використовує як допоміжне джерело [5, с. 148]. В монографії [8] Порфирія Яременка³ тільки акцентується увага на великій кількості історичних документів, які наводить Христофор Филалет вже після опису ним собору [7, с. 28], а саме в розділах № 2–8 першої частини твору [2, Стобці (далі по тексту – Ст.) 1053–1198]. До речі, М. Скабаланович у згаданому творі критично зазначає про випадкове та механічне розміщення документів у першій частині “Апокрисиса” [5, с. 148]. Разом з тим, зазначимо, що до вивчення багатьох інших аспектів Берестейського собору звертається чимало вчених, історіографія проблеми є об’ємною. Найбільш якісно у своїй статті її описав Л. Тимошенко⁴ [6]. При цьому він же звертає увагу на велику кількість ще не досліджених питань [6, с. 77, 89].

Метою статті є здійснення порівняльного аналізу опису Берестейського собору 1596 р. у двох полемічних творах — “Апокрисисі” Хрис-

¹ Жукович Платон (1857-1919) – історик. Магістр богослів’я (з 1883 р.), доктор богослів’я Санкт-Петербурзької духовної академії (з 1901 р.), член-кореспондент Російської академії наук (з 1918 р.). Праці: “Кардинал Гозий и польская церковь его времени” (1882), “Сеймовая борьба православного западно-русского дворянства съ церковной уніей (до 1609 г.)” (1901).

² Скабаланович Микола (1848-1918) – церковний історик. Доктор богослів’я, екстраординарний (з 1884 р.) та ординарний професор С.-Петербурзької духовної академії. Праці: “Объ Апокрисисе Христофора Филалета” (1873), “Византийское государство и Церковь в XI веке, от смерти Василия II Болгароборца до воцарения Алексея I Комнина” (1884), “Разделение Церквей при патриархе Михаиле Керулларии” (1885).

³ Яременко Порфирій (1910–1989) – літературознавець. Доктор філологічних наук (з 1967 р.), професор Дрогобицького педагогічного інституту. Праці: “Пересторога” – український антиуніатський памфлет початку XVII віку” (1963), “Український письменник-полеміст Христофор Филалет і його “Апокрисис” (1964), “Іван Вишенський” (1984), “Мелетій Смотрицький” (1986).

⁴ Тимошенко Леонід (1955) – історик. Кандидат історичних наук (з 1988 р.), професор (з 2005 р.). Праці: “З історії уніатської церкви на Київщині (XVI–XIX ст.)” (1997), “Бібліографія Дрогобича” (2002), “Нариси з історії давнього Дрогобича” (2003), “Берестейська унія 1596 р.” (2004).

тофора Філалета та “Антиризиси” Іпатія Потія. Матеріал дослідження не претендує на повну висчерпність, однак детально, через порівняння, висвітлює погляди на нього двох осіб, що були його безпосередніми учасниками, отже володіли великим обсягом інформації про дану подію.

При дослідженні наукового предмету статті основним методом, що використовується є компаративний (порівняльно-історичний) метод. Цитуємо слова вченого Александра Брюкнера¹: “релігійна полеміка (після Берестейської унії – В. Б.)... позитивних здобутків не принесла, була безплідна як і всі теологічні диспути” [9, с. 643]. Використання порівняльно-історичного методу, зокрема його підставового принципу – “розуміти через зіставлення” [7, с. 252] дозволяє опонувати даному твердженню і ефективно використовувати “Апокрисис” та “Антиризис”, в т. ч. опис ними Берестейського собору, не просто в якості джерел інформації, а бачити дану інформацію як динамічну складову міжконфесійної полеміки, відслідковувати її зміни через різні думки про неї.

Разом з порівняльним також використовуються такі методи дослідження як узагальнення та хронологізація. Для кращого сприйняття тексту статті читачем хронологічні відрізки Берестейського собору – переддень та чотири дні засідань рубриковані відповідними виділеннями шрифту.

Приступимо безпосередньо до порівняння описів собору. Свою історію про події в Бересті², що відбувалися з 6 по 9 (за деякими даними по 10 [6, с. 85]) жовтня 1596 р. Христофор Філалет помістив у 1 розділ 1 частини “Апокрисиса” [2, с. 1033–1053], після передмови до цієї частини. В передмові він вказує, що описуватиме лише самі основні події, а за деталями відсилає читача до виданого в тому ж році “Ектезиса”, у котрому містився детальний опис собору [2, с. 1028, 1030].

Причиною написання хронології дій православних на Берестейському соборі автор “Апокрисиса” називає бажання “вчинків наших пам’ятку zostавити ... аби їх хто неправильно не видавав” [2, с. 1034] (трактував – В. Б.) (тут і далі переклад мій – В. Б.).

¹ Брюкнер Александр (Bruckner Aleksander) (1856–1939) – філолог, історик культури. Професор Берлінського університету (з 1881), іноземний член-кореспондент Санкт-Петербурзької Академії Наук (з 1889), член Польської, Празької та Белградської Академії Наук. Праці: “Dzieje literatury polskiej” (2 томи), (1903), “Historia literatury rosyjskiej” (1905), “Dzieje kultury polskiej” (4 томи) (1930–1932, 1991).

² Берестя – (білор. Брэст, білор. тарашк. Берасье) в наші дні – Брест – адміністративний центр Берестейської обл. на пд.-зх. Білорусі. У XVI ст. важливий торгово-ремісничий центр ВКЛ.

Переддень собору (05. 10. 1596 р.)

Ще до початку собору православна сторона робила спроби узгодити порядок його проведення з опонентами. Христофор Філалет спеціально зазначає, що православні посилали посольства до митрополита¹, як для привітань, так і для узгодження “місця, часу і порядку сходок і інших справ синодових”. Це робилося з метою проведення запланованих заходів згідно християнських правил та його успішного закінчення [2, с. 1034, 1036]. Посланці поверталися від митрополита, або без відповіді, або з відповіддю “дуже несмачною”. Такого ставлення не можна було терпіти, тому вони чекали до 6-го жовтня, початку собору, з надією, що “сам час і повільність наша те відмінити (ігнорування послів – В. Б.) і до побачення (зустрічі – В. Б.) привести мала” [2, с. 1036].

Контраргументи Іпатія Потія в “Антиризисі” проти звинувачень православних у неможливості домовитися, щодо місця та часу проведення спільної зустрічі носять протокольно-дипломатичний характер. Автор твору не схвалює те, що основним адресатом для своїх послань в уніатсько-католицький табір православні обрали митрополита. Він зазначає про присутність в їхньому угрупованні осіб, які мали становище вище за митрополитове. Такими були сенатори Микола Христофор Радзивілл Сирітка, Лев Сапега та Дмитро Халецький² [3] послані королем. Митрополит не міг діяти виключно самостійно, без їх участі [1, с. 521].

Також полеміст вказував на інший недолік спроб зустрічі з митрополитом: офіційна за характером делегація православних не мала права вимагати аудієнції з однією, приватною особою, хай і з такою, що мала сан митрополита: “даремне те говорять, коли то не приватні, а ні таємні посольства бути мали, але явні (публічні – В. Б.) (так) до всіх владик (як і до митрополита)” [1, с. 521]. Крім уніатських владик і митрополита, на думку Потія, у переговорах повинні були брати участь ще й послы короля.

Даючи критичний відгук на опис Христофором Філалетом Берестейського собору Іпатій Потій також звертає увагу на склад учасників даного зібрання. Він сумнівається у тому, що всі члени православного табору були дійсно православними, членами Східної церкви. Воло-

¹ На той момент таким був Михайло Рогоза (1540–1599) – митрополит Київський, згодом – єпископ-уніат.

² Микола Христофор Радзивілл Сирітка (1549–1616) – державний та військовий діяч ВКЛ, у 1596 р. – воєвода Троцький; Лев Сапега (1557–1633) – державний та військовий діяч ВКЛ і Речі Посполитої, у 1596 р. – великий канцлер ВКЛ; Дмитро Халецький (бл. 1550–1598) – державний діяч ВКЛ та Речі Посполитої, у 1596 р. староста Берестейський.

димирський єпископ вказував, що у соборі брали участь більше “вовків ніж овечок, . . . більше еретиків, аріанинів, атеїстів ніж правовірних християн” [1, с. 519].

Перший день собору (06. 10. 1596 р.)

У день початку собору представники православної сторони зішлись на місце котре вважали “найбільш просторим та спокійним в Бересті”. Вони очікували на повідомлення від митрополита про призначення іншого місця в разі якби обране ними не підійшло та принаймні на хоч якісь його дії щодо собору, маючи задачу прибути на місце збору, хоча б з метою дотримання соборних правил. В іншому випадку противники унії мали припущення, що “пани Римської релігії”, а особливо представники короля могли прийняти певні постанови та здійснити правочинні дії без їх участі [2, с. 1036].

Іпатій Потій вважав, що час та місце проведення собору православна сторона могла дізнатися з опублікованих раніше універсалів короля та листів митрополита [1, с. 521]. Він також відсилав представників Східної церкви до раніше прийнятих актів, згадуючи про соборову постанову 1591 р. де єпископи зобов’язувалися збиратися в Бересті в день Св. Іоана Хрестителя та історичної традиції – попередні собори в Бересті проводилися в церкві Св. Миколи. Про згадану постанову повинен був знати один з учасників православного собору єпископ Балабан¹, котрий у 1591 р. брав участь у її підписанні [1, с. 521, 523].

Автор “Антиризиса” підсумовує, що табір православних штучно створив проблему з місцем та часом собору, аби провести своє зібрання не за правилами, а “в храмі еретичному” [1, с. 523], з іронією зазначаючи, що його сторона (уніатська – В. Б.) “синоди духовні не по господах приватних, але в церквах завжди звикла відправляти” [1, с. 521]. Хоч і Потій згадував, що опоненти проводили свої зібрання в будинку-кам’яниці [1, с. 529], місця де він був розміщений єпископ не запам’ятав [1, с. 531].

В кінці дня православними було здійснено спробу вийти на контакт з іншою стороною. Їхні представники були послані до митрополита, щоб повідомити його про готовність до соборових справ і поскаржитися на дії Михайла Рогози котрий знаючи про опублікований ним же самим в універсалах день початку собору не почав його і цим змарнував цей день. Але вони не знайшли його ні в церкві, ні у власному будинку, ні в інших місцях. Щоб не бути в невідомості посланці

¹ Геден (мирське ім’я – Балабан Григорій Маркович) (1530–1607) – український церковний і політичний діяч, у 1596 р. – єпископ Галицький, Львівський і Кам’янець-Подільський.

переказали зміст повідомлень для владики Пінського¹ і зажадали аби він передав їх для митрополита [2, с. 1036, 1038].

Не бажаючи простоювати вхолосту православні обрали з-поміж себе двох осіб, що мали наглядати за дотриманням правопорядку – одну з світського, а другу з стану духовенства. Було прийнято деякі артикули необхідні для спокійного проведення собору. Після цього почалися виступи окремих осіб але було вирішено перенести їх слухання на наступний день [2, с. 1038].

Іпатій Потій вказує, що православна сторона не мала права обирати маршалків для дотримання порядку самостійно [1, с. 529].

Опис подій першого дня собору у католицько-уніатському таборі в “Антиризисі” схожий на розповідь про цей же день у Христофора Філалета. Потій пише, що митрополит та п’ять владик день розпочали у церкві, слуханням божественної літургії. Після цього вони досить довго, “не малу хвилю”, очікували на прибуття Перемиського та Львівського владик² і великої кількості духовенства. Не дочекавшись, вони, згідно соборового звичаю, відправилися читати молитви. В той же день вони здійснили вступ до собору, запроTOCOLьований писарем та очікували на прибуття послів короля, направлених для дотримання порядку [1, с. 525].

Відсутність послів короля на соборі у перший день його проведення викриває протиріччя у словах І. Потія котрий пояснюючи причину неможливості домовитися про спільне проведення собору ще до його початку вказував, що православної стороні потрібно було вести переговори не лише з митрополитом, а ще й з королівськими послами [1, с. 521]. На той момент вони були відсутні на соборі.

Вину за фактичну бездіяльність собору 6-го жовтня Іпатій Потій перекладає на сторону противника, звинувачуючи представників православних у моральному тиску, “пострахах та погрозах митрополитові і владикам”, а також накопиченні у Бересті великої кількості людей зі зброєю “яко до війни” [1, с. 525–527].

Другий день собору (07. 10. 1596 р.)

Наступного дня православна сторона очікувала реакції митрополита на вчорашні її повідомлення та розпоряджень щодо сьогоднішнього порядку проведення собору. Не дочекавшись, її учасники вирішили діяти самостійно. Вони послали до митрополита посольство зі зви-

¹ Іона Гоголь (р. н.– ост. згадка у 1602 р.) – єпископ Туровський та Пінський, активний прихильник унії.

² На той момент такими були відповідно Михайло Копистенський (р. н. – 1610 р.) та Гедеон Балабан.

нуваченнями у скликанні собору і одночасному униканні ним їхньої сторони на цьому соборі, що було порушенням багатьох юридичних актів та правових звичаїв. Також представниками православного табору було задекларовано бажання єдності та миру між християнами і висловлена готовність до діалогу з “панами Римської релігії”. Водночас було висловлено стурбованість пасивністю католицької сторони котра налагодила контакти лише з декількома владиками, а з усіма іншими цього робити не бажала. В зв’язку з цим, православна сторона не могла дозволити собі перебувати під владою “його (митрополита – В. Б.) та підозрілих товаришів його”, котрий прикриваючись справою єднання віри та прикидаючись оборонцем православ’я, насправді вирішив останнє покинувши “в огиду подати”, а інших православних до тієї пастки в котру сам вліз, хитро направити хоче. При цьому митрополиту було передано останнє прохання покаятися у своїх минулих вчинках і повернутися до справедливих поглядів [2, с. 1038, 1040, 1042].

Посли котрі ходили з посланням описаним вище прийшли назад “тільки з люття та презирством без будь-якої ґрунтовної відповіді”, “замість відповіді принісши, що на це посольство жодна відповідь дана не буде” [2, Ст. 1042].

Іпатій Потій висловлює впевненість у нелегітимності рішень прийнятих православними на соборі через місце де він проводився. Таким був не храм як того вимагали наведені ним правила шести різних церковних соборів, а світський будинок [1, с. 531]. Другою причиною недійсності рішень прийнятих православною стороною проти уніатських митрополита та єпископів Володимирсько-Берестейський владика називає відсутність на соборі в цей час послів короля [1, с. 537].

Крім того, Іпатій Потій виклав у “Антиризиси” свою версію подій ранку 7 жовтня та участі в них православної делегації. Він стверджує, що зустрічі як такої не було, а послы ввели в оману автора “Апокрисиса”. За словами І. Потія делегація православних у складі архімандрита Печерського Никифора Тура¹ та декількох шляхтичів, “єретиків і аріанинів” знайшли митрополита у дворі будинку владика Володимирського де він та інші владика очікували на послів короля. Ними було здійснено спробу передати митрополиту лист з не вказаним авторством та адресантом. В листі було повідомлення про невизнання православними уніатсько-католицького зібрання та позбавлення митрополита і владик матеріальних привілеїв. При цьому Іпатій Потій

¹ Никифор Тур (р. н. – 1599 р.) – архімандрит Києво-Печерського монастиря з 1593 р. Активний захисник його конфесійної приналежності та матеріальних володінь.

зазначає, що у момент передачі листа на соборі були відсутні послы короля (їх саме очікували) і католицька сторона без них жодних дій не робила [1, с. 535].

Митрополит не одержав конкретної відповіді на своє питання про автора листа і після цього Никифор Тур здійснив спробу забрати лист назад але митрополит не дозволяв йому зробити це. Врешті, після суперечки православна сторона почала переписувати лист. За цим заняттям її застали королівські послы, що прибули на собор. Побачивши послів архімандрит Тур порвав лист і втік з ним з двору. Супроводжуючі його особи залишилися на місці. Останні не змогли продемонструвати на вимогу послів лист забраний Туром і не сказали кого представляють як посланці. Королівські послы, в свою чергу, повідомили їх, що прийняте рішення про позбавлення митрополита та єпископів “урядів” є неправомірним і спрямоване проти королівської влади. Саме Богу і королю насамперед підпорядковані зазначені особи, “а чого їм хто дати не міг, того і брати не може” [1, с. 535, 537].

Відразу ж після розмови з православними представниками послы короля, домовившись з митрополитом та уніатськими владиками, дозволили оголосити місце і час проведення собору [1, с. 537, 539]. Таким місцем було визначено церкву Св. Миколи. Своє рішення послы оформили у письмовій формі і разом з ними ж складеними “артикулами спокою і безпеки” вивісили у двох публічних місцях: власне у церкві Св. Миколи та католицькому костелі [1, с. 527].

Іпатій Потій зазначає, що тепер у прибічників православ'я були всі можливості дізнатися про місце проведення собору, де спеціально для його представників були виділені місця в церкві. Він не погоджується з твердженням антиунійної сторони про те, що королівські послы не направляли їх до місця збору, кажучи, що вони особисто їздили в табір православних та запрошували їх на переговори, щоправда без “єретиків, котрих поміж ними більше було ніж правдивих християн” [1, с. 527]. На твердження опонентів про те, що вони очікували митрополита, а не королівських послів Потій відповідає, що сенатори котрі приїздили в табір православних мали статус не менший ніж митрополит [1, с. 529].

Із жалем сприйнявши дану відповідь керівництво табору православних продовжило діяти самостійно, на свій розсуд. Воно приступило до прийому посольств, що представляли різні частини православної делегації й через велику їх кількість за один день всіх так і не вислухало [2, с. 1042].

Всі посольства подавали до розгляду три однакових артикули в котрих вимагали позбавити посад тих хто відрікся від влади патріарха

[2, с. 1042], щоб на “мало афішованому” помісному соборі, що проводився без дозволу патріархів Східної церкви “з’єднання з Римським Західним Костелом організоване і вчинене не було” але аби давнє християнське “набожество” дотримувалося і надалі, без відміни зверхності патріархів і давніх церемоній (обрядів – В. Б.) [2, с. 1044]. Також православні вимагали не приймати новий календар і, посилаючись на відповідні листи короля Стефана¹, зберегти дію старого [2, с. 1044].

Третій день собору (08. 10. 1596 р.)

Під час подальшої роботи православного табору, 8 жовтня 1596 р., його відвідали послы короля з вимогою відрядити депутатів на слухання до них. Представники Східної церкви зауважили, що згідно звичаю послам короля потрібно було провести прийом у самому таборі православних. Проте, шануючи особу короля все ж задовольнили його вимогу виславши депутацію з світських осіб та представників духовенства. На зустрічі депутації було передано вимогу короля до православних – активних дій, що призвели б до згоди та об’єднання з католицькою церквою. У православному представництві запевнили, що розділяють погляди короля на об’єднання церков і повністю приймають їх. Водночас було вказано, що попередні спроби налагодити згоду між церквами закінчувалися невдало. Тому не бажаючи повторення історії представники православних вважають аби до церковної згоди кожен дійшов своїм шляхом та способом. Було звернуто увагу на недоліки в організації спроби об’єднання двох церков. Назвали делегати умови необхідні для їхньої участі у процесі об’єднання: схвалення всієї Східної церкви, особливо патріархів, інакша організація собору (не така як Берестейського), вирішення проблеми різниці між догматами і обрядами Східної та Західної церков [2, с. 1044, 1046, 1048].

Знаходить автор “Антиризиса” критичні зауваження і до цієї зустрічі між православними та королівськими послами, організованої з ініціативи останніх. Він вказує, що представники короля повинні були лише виконувати наглядово-контрольну роль на соборі, що мав відбуватися за спільної участі православних, уніатів та католиків. Брати участь у засіданні тільки однієї сторони послы не могли [1, с. 539, 541].

Четвертий день собору (09. 10. 1596 р.)

Закінчивши зустріч з королівськими послами православний собор продовжив свою роботу наступного дня, 9 жовтня. Собор вирішив покарати представників духовенства котрі самовільно вийшли з підпорядкування православній церкві позбавивши їх духовних санів. Пра-

¹ Маються на увазі грамоти короля Речі Посполитої Стефана Баторія від 1584, 1585 та 1586 рр. про збереження вільного вибору календарної системи.

вославні аргументували, що хоч і духовні посади були надані королем, однак, влада передбачена цими посадами покладена на них церквою та духовними особами, в підпорядкуванні котрих знаходилися відступники. Рішення було прийнято з метою запобігання подальшого “оскандалення” церкви, “не без сердечної жалості” [2, с. 1048]. Також собором були послані світські послани до короля з проханням позбавити відступників наданих державою матеріальних цінностей. При цьому в короля просили призначити на “добра”, що звільнилися нових, Грецької віри, митрополита та владика. З тим же проханням собор звернувся до учасників всіх сеймиків, що мали скоро відбутися. Ті хто брали в них участь, відмовилися підлягати владі засуджених через декрет митрополита та владика вказавши, що визнають верховенство “правдивих пастирів церкви святої” і дотримуватимуться старого календаря [2, с. 1048, 1050, 1052]. Документ рішення було передано до вписання у Берестейську гродську книгу [2, с. 1054]. На цьому опис Берестейського собору Христофором Філалетом закінчується.

Характеризуючи текст “засвідчення” православної сторони проти духовенства, що перейшло до уніатів І. Потій допускає виривання окремих фраз Христофора Філалета із загального контексту та зміну їхнього змісту на свою користь. Так він вказує, що “засвідчення” є більш корисним для уніатської сторони, бо в ньому записано, що “костел Римський з церквою Грецькою згоду та єдність прийняли, при послах його королівської милості” [1, с. 561]. Насправді фраза Христофора Філалета наведена не повністю¹. Вона має не стверджувальний, а іронічно-заперечувальний тон. Отже, Іпатій Потій цитував слова Христофора Філалета не в тому значенні у котрому вони були надруковані.

Роблячи висновок використаємо критеріальну шкалу ознак кожна з яких притаманна і “Апокрисису”, і “Антиризису”. Застосуємо наступні критерії: 1) Змістовність (вірогідність) творів – їхня насиченість фактичним матеріалом; 2) Репрезентативність – достовірність фактів викладених у творах; 3) Стилїстика – особливості викладу інформації авторами безпосередньо вже як текстів творів.

Стосовно першого критерію – змістовності, можемо зазначити, що описуючи Берестейський собор обидва автори не вдаються до де-

¹ В “Апокрисисі” дане речення повністю надруковане так: “До нас дня нинішнього дійшла новина певна, і навіть від вельможних панів посланих на той собор від його королівської милості якими їх милість якусь згоду з сторони означених костелів Грецьких і Римського з митрополитом і з кількома владиками відщепенцями Костела Грецького, котрі ще дня вчорашнього за відступництво своє з “уряду” зняті і достоїнств духовних своїх позбавлені” [2, с. 1052].

тальної розповіді про нього, акцентуючи увагу на головних подіях. Христофор Філалет за деталями відсилає читачів до іншого твору – “Ектезиса” [2, с. 1028, 1030] але все ж згадує про події усіх чотирьох днів собору. Іпатій Потій описує лише перших два дні зібрань [1, с. 519–539] католицько-уніатської сторони, надалі зосереджуючись на критиці православних.

Репрезентативність опису Берестейського собору в кожному з джерел не є повною та вичерпною. Якщо розглядати інформацію творів про собор окремо один від одного спостерігається помітна різниця у описі авторами одних і тих самих подій собору. Іноді ця різниця є кардинально протилежною [1, с. 535, 537; 2, с. 1038, 1042]. Зазначимо, що Христофор Філалет та Іпатій Потій розповідаючи кожен свою версію собору свідомо пропускають такі його моменти котрі тяжко захистити від звинувачень опонентів. Наприклад, Христофор Філалет стосовно місця засідань православних в Бересті лише згадує, що спочатку вони зібралися в “найбільш просторому та спокійному місці в Бересті” [2, с. 1036], а далі взагалі нічого не зазначає про місцезнаходження православних. Достеменно ж відомо, що православні засідали не в храмі, а у світському будинку за, що неодноразово критикувалися. Іпатій Потій, як демонструвалося вище, допускає свідоме виривання слів опонента із загального контексту та трактування їх на свою користь.

Проте більшість подій і фактів описаних в “Апокрисисі” згадуються і в “Антиризисі”. Поняттєво-вербальний контент творів доповнює одне одного і використовуючи порівняльний метод дослідження можна добитися збільшення їхньої репрезентативності. Завдяки цьому “Апокрисис” та “Антиризис” нарівні з “Собором Берестейським” і “Ектезисом” є одним з потенційно найінформативніших першоджерел, що висвітлюють Берестейський собор 1596 р. Немає сумнівів в автентичності джерел – обидва автори є причетні до перебігу собору.

Спільними є стилістичні особливості письма Христофора Філалета та Іпатія Потія – обидва використовують так званий засіб внутрішнього діалогу, ніби ведуть дискусію з уявним опонентом. Потій навіть підлаштував під це структуру своєї книги [1, с. 519, 520]. Твору Іпатія Потія притаманне використання мовних зворотів та фразеологізмів [1, с. 519, 545].

При подальшому дослідженні у даному напрямку перспективним є вивчення інших проблем котрі входять до предмету дискусій у “Апокрисисі” та “Антиризисі”.

Список використаних джерел та літератури:

1. “Антиризис” или апологія против Христофора Филалета въ двухъ текстахъ: западно-русскомъ (1599 г.) и польскомъ (1600 г.) // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – СПб, 1903. – Т. 19. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 3. – Ст. 477–982.
2. “Апокрисис”. Сочинение Христофора Филалета // Русская историческая библиотека / Изд. Археографической комиссией. – СПб, 1882. – Т. 7. – Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Кн. 2. – С. 1003–1820.
3. Вернадський, Г. Россия в средние века [Електронний ресурс] / Вернадський Г. – Режим доступу : <http://gumilevica.kulichki.net/VGV/vgv4.htm>
4. Жукович, П. Сеймовая борьба православного западнорусскаго дворянства съ церковной уніей (до 1609 г.). – СПб : Типографія Главнаго Управленія Удѣловъ, 1901. – 594 с.
5. Скабаланович, Н. Об Апокрис Христофора Филалета. – Санкт-Петербург : Типографія К. В. Трубникова. Литейная, № 42, 1873. – 225 с.
6. Тимошенко, Л. Берестейські собори у жовтні 1596 р. : історіографічний досвід // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2004. – Вип. VIII. – С. 77–93 [Електронний ресурс] / Тимошенко Л. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/dkz/2004_8.pdf
7. Яковенко, Н. Вступ до історії. – Київ : Критика, 2007. – 376 с.
8. Яременко, П. К. Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його “Апокрисис”. – Львів : Вид-во Львівського у-ту, 1964. – 109 с.
9. Bruckner, A. Spogu o unie w dawney literaturze [Електронний ресурс] / Bruckner A. – Режим доступу : <http://www.sbc.org.pl/publication/8429> – Вперше опубліковано у: Kwartalnik historyczny, Т. X. – 1896. – 948 р. – Р. 578–644. – Заголовок з екрану.